

УТОЧИШТА

(Стално се враћајући истоме: отићи)

*Живош у сложеној цивилизацији ствара познаши импулс
за повлачењем.*

Лео Маркс

Сви ми који смо нетремично читали *Пешчану џланешу* Френка Херберта били смо очарани идејом *сиеча*, склоништа за случај опасности. Тамо су се слободњаци склањали кад су почињале пешчане и ратничке олује, у уточиштима је било воде, хране и чврстих надглавника. *Сиеч* је уточиште скривено у *дивљинама* или *јусџињама*, путеви до њих су недоступни или знани изабранима, то су *зоне искључења* историје...

Књижевне маштарије, несумњиво! Али, док грозничаво чекамо трећи наставак нове филмске верзије *Дина*, и док филмске масе и даље ону старију, Линчову, проглашавају промашеном и слабом (ако и за трен поверујете укусу маса, вратите се Сенеки),¹ могу само да завапим: али човек и човечанство јесу у опасности. У свој множини опасности, у економској, еколошкој, екуменској, енергентској, е-технолошкој, најпосле, и да прекинем овај низ *е-опасности*, у биолошкој *оних* и ових дана, месеци, кажу и година...

Затворио сам се у пећину, ја жестоки арсениј цртач, пише у једној песми италијански песник и нобеловац Салваторе Квазимодо. Башларово дело, поетска теорија друге половине двадесетог века, сва проткана мицелијумом *Поеџике џросџора* и скривалиштем у кући поезије, као да пандан налази у парадигматичној и прагматичној уметности сваког времена (шта год други да кажу и колико год да су против, узалуд је), а то је архитектура, и у њој проблем куће, стана, собе као основни захтев опстанка.

Нисмо једина друштвена бића, али смо једина индивидуална бића, у власти смо те увек нове а исте двојствености, тог квантног поретка, светског поремећаја који и одређује и прекида двојственост, то је тај слом, колапс „таласне функције“, како говоре физичари, тренутак додира кад се мења егзистенција, било да егзистенцију „витгрнштајновски“ посматрамо као спој *logosa* и *mithosa*, било да „аристотеловски“ утврдимо да људи као друштвена бића (*politikon zoons*) захтевају јавни живот (*politikon bion*),² или пак, драмски речено, као судар слободне воље и вечног, космичког закона над нама. Али „антикантовски“ и „промарксовски“ морам поново да завапим: уточишта, склоништа, па нису поприште идеје већ праксе, и није реч да се она објасне, већ направе и настане нама. Или бар да постоје као вечни мета-мета-физички Други, овоострани, прагматични, досежни, умирујући прелазак. Уточишта у случају опасности су простори-ћелије, основна грађа метаквантног вакуума у којима живимо изложни хировима материје и енергије, смртоносним зрачењима

¹ Сенека, Књига прва, 7. писмо Луцију.

² У даљем току текста, видећемо, истоветну мисао је поновила и Хана Арент.

и канцерогеној тузи свакидашњице. Она не могу бити само унутрашња нити искључиво спољашња „фактографија”, нико није безбедан у затвору нити слободан у жедној и гладној пустињи. Нема авантуре без ризика, кажу, али ова авантура је на „обе стране света”, бременита обостраним опасностима и искушењима. То је модус помирења медиокритетства с ризицима слободе, авантура „средњег пута”, амалгам фрустрација с обе обале и њихово урањање у токове надрастајућих вредности. Иста врста интелигенције је на делу у постављању и бежању из замки.

Могли бисмо да побегнемо назад у националну државу и да тражимо враћање историје. Ово није унапред и осуђујуће лоша ствар, али тражење признања на овај начин ризикује умножавање услова који су довели до трауме. Физичка уточишта у „нетакнутој пустиолији” са знатном удобношћу привилегија је богатих, а ако то нисте, а нисте, врхунски домет вам је каква јефтино озидана кућица пола сата од града. Друга могућност јесте да се дезартикулација види као реметилачко и потенцијално плодно оспоравање исцрпљених стандарда успеха, уморних начина говора, токсичних циклуса патњи... То би могло значити улазак у чудне, незапамћене врсте политике. То би могло значити учење измишљања нових речи, учење нових ритуала, отварање нашег тела новим боговима. Шта год да призива, верујем да овај концепт стварања уточишта описује дела оних разуђених и неприкладних.

Неопходан састојак за стварање уточишта је одвајање од познатог. То је тренутак кад се онострано или још неземаљско „забија” у овоземаљско. Неколицина сасвим мало напред скоро-џа прокажених филозофа је поставила бекство и уточишта у свој „онтолошки темељ”.

Прављење уточишта је истраживање. То је истраживање последњег времена.

Почнимо (да градимо)...

Култни, увек пожељно не-академични италијански филозоф Франко Бифо Берарди (Franco Bifo Berardi) има филозофску, поучну причу о уточиштима, ослоњену на филм *Take Shelter* режисера Џефа Николса. Све у старогрчком маниру филозофске скаске, поучног наратива са „дубинским импликацијама”, рецимо тако. Берарди препричава филм који је постављен на крај прве деценије двадесет првог века, у те веома злослутне године. Главни јунак Кертис има ноћне море и сања о светској олуји. Одлучује да у свом дворишту изгради склониште, због тога све жртвује, новац, посао, породицу и ментално здравље. На крају, медикаментски (раз)уверен у своје заблуде, одлази на плажу, и тад се појављује први знак оног ветра којег има и на крају другог *Терминаџора*, кад трудна Сара Конор бежи од техно-апокалипсе у пустињу. Берарди има „поуку”, контекстуализовану догађајима тог времена (слом банке *Лиман*, пад европских и арапских „обојених” нада, предосећаји друге, треће... мрачне деценије миленијума), која гласи да је новац уточиште, али и рака животу, да су уточишта посао оних који спремају олују, а пре свега: „Не будите везани за живот, а највише од свега: немојте имати наду, тај отровни, заразни лек. Само безнадежни знају неизрециви пут среће.”³

³ Franco „Bifo” Berardi, www.e-flux.com/journal/40.

Овде нас олуја и Берарди наводе на поткултуру *прејпера* (*preppers*), преживљача, припремача, спремних... Поткултуре су као и сваке друге културе, свако има своје мишљење о њима, да будем пристојан спрема уличарских досетки. У дословнијем, прошловековном облику, настаје почетком Хладног рата, као дуг тад и сад потенцијалног нуклеарног рата, састојећи се у припремању и преживљавању апокалипсе, какве год. Током педесетих година и каснијих деценија попримила је својства елитно-стратификованог преживљавања атомског рата у подземним склоништима, опремљених за временски период између спољашњег уништења и безбедног повратка на површину земље. И у Америци и у Русији демократизована су убрзо потом, грађењем склоништа од атомског рата за владајућу класу и богатије слојеве друштва, а мало касније склоништа су комерцијализована у Америци индустријом преживљавања, а у Русији прикривеном елитизацијом. Богати или пак утицајни појединци могли су очекивати да буду у склоништима опремљеним храном, водом, механизмима за пречишћавање ваздуха и комфором током трајања опште девастације површине, како на једној тако и на другој страни.

Депресивно наравоученије овог дугог марша кроз институције пропасти тешко да може да задовољи елементарни крик *људскости*: опстанак. И не само људскости, већ и порив живој: опстати. И та елементарна несигурност у дародавну природу стварности прелила се у сваки наш дах, гест и мисао. Потреба за опстанком није само биолошка константа, Дарвинов научни хир или потпражна потка капитализма, нити станује у уметности, архитектури или аутсајдерству као животној стратегији. Обликовани смо у сваком тренутку њоме, запрема нам мисли и подсвест, дела и намере. Тај императив има бити утажен, и готово!

Биолошки, физички, индивидуални опстанак има, као и све остало, свог дијаболчног двојника, прозваног финалитет врсте. Састоји се, иронично речено, у истом: *ојсџанку*, овог пута било каквог вида колективитета. Као немогућност да на истој територији постоје две државе, појављује се аналогна геополитичка структура људске цивилизације да не постоје територије на планети које државни ентитети не поседују. Та два побуђења основног поља напетости и трагедије (али и величине) људског друштва, тог односа индивидуе и мноштва, чине да се сукобљавају два основна начина постојања човека у друштву: изнутрашњост која говори да смо све и оспољашњост која говори да смо ништа. Та напетост између појединачног човека и друштва разрешава се по појединца у три егзистенцијална правца. Наиме, можемо идентификовати три улоге за човека-појединца, стратификовано, дуалистичко и усањено биће: посматрач, жртва и преживели. Овде говоримо о судбини преживелог.

Подједнако, о појму уточишта: шта би могло да ме заштити, не од једне или друге дате опасности, већ од ризика својственог самом мом бивању на овом свету. Где се може наћи безусловно уточиште? Или – алтернативни скуп упоришта за успон у мрак.

Време бега

Сви знамо условности – да смо империјалном моћи друштва везани за одређену територију, начин привређивања и место у друштвеном ткиву. Прелазак у другу државу, на други континент, улазак у другу културну матрицу... процеси су

дефинисани само и једино ометајућим и непревладивим структурама моћи. Ако добијете, симболично, пасош за одлазак, то је само лична приступница *друјом* поретку, ако изборите економију која зависи само од вас, њен контекст реализације је „замка за снове”, ако без жаљења напустите урођени језик, културу и социопсихолошке условности, суочавате се с новим конфигурацијама зависности. Бекство је немогуће, песимизам је једина реалност. Тако, преостају нише за две од три малочас поменуте улоге: посматрача, кад напустите своје унутрашње слободно биће и пристанете и друга, улога жртве, ако покушате да се изборите за то и такво фиктивно, унутрашње озарење слободног човека. Доба короне је веома очито, али ни пошто блеском откровења, показало човеков положај у свету. Затвореник у илузорној слободи, слободан да буде екситација поробљавајућег поља демонског трија држава-друштво-економија.

Стварање уточишта је упојединачени и преображујући подухват. Рогобатније речено, индивидуалан и индивидуализирајући напор *ка свећу* и *од свећа*, отићи и вратити се.

Једна књига, непримећена на тако карактеристичан начин за филозофију *са рубова*, у дословном и пренесеном смислу, колико као интертекстуални толико и ситуационистички запис, говори о – одласку. Филозоф и професор Драган Жунић је 2012. године написао књигу *Ошићи*,⁴ афористичким тоном, али и енциклопедијском обухватношћу на једну и једину тему – одласка. У овој књизи је *одлазак* осликан у свим валерима свог постојања, чињеница подједнако богата генезом и значењима као и чин рођења. Такође, као и чин егзистенције на овом свету. Све је ту, заправо, целокупна људска мисао и воља, имагинација и свесна стања су оријентисана овим маркерима, доласка, бивствовања, одласка. Људски дух се креће искључиво у овој тријади.

Реконструишући форму филозофске скаске, литерарне приче с филозофском потком, Жунић у својој фрагментарној књизи-лексикону описује и преиспитује, аналитички истражује и поетски сублимира свеколике аспекте само једног појма, само једног ако га посматрамо као реч-ризницу, кључну реч у каквом научном раду или алеф-тачку, ако бисмо се окренули борхесовштини. Или да на начин *йоейској обрћа* овог филозофа, заправо на *сујерсимейрични* начин теоријске физике, проговоримо о појму „отићи” речником „с оне стране”, из друге културе, духовне и метафизичке области: реч је о кључној *речи-универзуму, хаику-речи*, која у минимуму формалних показатеља исказује свеобухватност постојања. Тако је за Жунића реч, појам, глагол, именица... „отићи” квинтесенција постојања. Аспекти постојања преломљени кроз концентрацију у оквиру једне речи, сасвим налик преламању беле сунчеве светлости кроз кристал у калеидоскоп боја. Односно, у литератури, зрачења и значења.

Жунићева реч-ризница истовремено је и далеко шира и несразмерно ужа од оне коју овде постављам као *хаику-реч* овог текста – уточиште. У неколико сегментата Жунић пише о модалитетима одласка кад је човек угрожен, суспрегнут, нападнут, под страхом или *сйрехом*. Тако, у сегменту „Бежати. Бекство”, Жунић пише:

⁴ Издавачи Задужбина „Николај Тимченко”, Лесковац и КИЗ „Алтера”, Београд, 2012.

„Често *оїтићи* није друго него *бежайи*. Бежи се *од* опасности, злог тренутка, понекад од зле прилике, од злог живота, али и од могућности бољег живота ако је скопчана са језом одлучивања, избора, одговорности.” У одељку „Куда” појављују се два архетипска места за одлазак: Шума и Планина. У одељку „Потреба, морање, нужда” Жунић ствара речник изведен из основне одреднице људског бића: *homo sapiens*. Тако, „човек који одлази” јесте *homo abiens*, „човек који ће отићи” – *homo abiturus*.

Рекао сам већ да је реч, именица, глагол... „уточиште” изведеница и ужи појам од теме ове филозофске књиге. Истовремено, за онога који тражи уточиште, у свим временским плановима, у свим животним околностима које се не могу побројати, категоризовати ни наслутити, тај *хаику оїсїџанка* постаје целокупан универзум у свим својим аспектима. Тако делује холограм, велико и мало мењају улоге и места, делови и целина су зверињак трансформација, претапања, увира и извира. Кажу да тако изгледа квантни свет.

Овде не могу да одолим осуде вредном искушењу, да допуним Борхеса! Ваљда ми се то може опростити, ако његовом славном, виспреном и надахњујућем исказу из предговора *Приручника фанїасїичне зоолоїије* – да има нечега неодољивог у испразној ерудицији – придодам скрушено своју подмисао да нечег неодољивог има и у грађењу читавог речника, једне формализоване слике целокупног постојања, од једне једине речи. У Жунићевом случају, неупоредиво акрибично и дубински промишљено, од речи „отићи”, у овом мом помало претенциозном есеју од речи „уточиште”. Али, вратимо се схоластичним и стохастичним назнакама о уточистима.

Дакле, неопходан састојак за стварање уточишта јесте одвајање од познатог. Стварање уточишта је контра-методолошко, постантропоцентрично, увек увежбавано и, као какав зен-коан, отпорно на напоре да се у потпуности именује. Прављење уточишта је истраживање. То је истраживање последњег времена. То је постантропоцентрично истраживање. Уточиште је напор против инерције универзума. Уточиште је невидљиви универзитет на коме се учи успоравање универзума.

Сада, ових година наставка вечних ратова против природе и самих себе, више не бисмо с подсмехом гледали познати серијал на *Националној географији* о преперима, онима који се спремају за друштвени слом и преживљавање. Сад сви ти „чудаци”, углавном из америчких недођија, и не делују толико лудо, већ пре као прилично паметни људи који размишљају „дужом” памећу за разлику од наше уверености да држава и власт воде бригу о свима нама.

О поменутих појмовима ћу нешто касније писати опширније, али најпре о једној и јединственој појави, у нама познатом космосу, саморегулишућој повратној спрези, како би то назвао Станислав Лем, или вирусу, по Вилијаму Бароузу.

Пошто знамо да је прво и иницирајуће уточиште језик, јер у њему проналазимо свет у коме јесмо и одмак од њега, ништа природније није него да проучимо два *наїїојања* за *уїочишїем*, два физичка подухвата проистекла из структуре дела двојице, највероватније, најважнијих филозофа двадесетог века, Мартина Хајдегера и Лудвига Витгенштајна.

Силазак, или прелазак, језика у биће, менталне доктрине у физичке структуре, не читује се боље него у додиру филозофије и појма куће, бивалишта, станишта,

трајног или привременог уточишта у историјском свету. Уметнички пројекти нам такође могу бити на уму, било их је поприлично и носили су са собом ауру издвајања и ограђивања једног сегмента вештачке или природне стварности у знак ослобађања од хаотичности и тежине тзв. реалности. Али постоји једна скривена нит, проткана кроз сва замислива и остварена „уметничка уточишта“, а то је прикривена референца ка околном свету, покушај успостављања веза изван самог „уметничког уточишта“, потпразно одржавање мицелијумске повезаности. Ту се насељава једна слабост: признање недовољности, стид аутентичности, исувише људски порив за другим, чак и уколико је тај други недоступан или неизвестан. Уметност увек тражи повезаност, уточиште није уметност, не тражи ризомску везу са спољним светом. Уточиште је заправо паразит (дрвењача – четинарски паразит – као што је *Phaeolus schweinitzii*), измакнуће из околине, пренапрегнутост животодавних канала све до њиховог пуцања, самобитност и самосталност у вечном покушају. Зато, погледајмо колибе ове двојице филозофа.

Две колибе

Мартин Хајдегер је до своје колибе (*hut*) у Црној шуми (*Schwarzwald*), смештене у шумовитој планинској области, дошао захваљујући својој супрузи, Елфриди, која је, после његовог именовања за професора на Универзитету у Фрајбургу, од скромног породичног наслеђа направила невелику дрвену колибу с намером да омогући миран рад свом мужу. Пронашла је малу парцелу на брду у вишим деловима Црне шуме која је била јефтина јер се кроз њу пробио поток, што је начинило превише мочварним за узгој биљака. Саградила је релативно малу брвнару, отприлике шест са седам метара, уграђену у стрму падину, из које се пружао предиван поглед на долину и Алпе који се дижу у даљину. Убрзо након тога, њен муж је коначно почео да пише, упоредо са *Њовлачењем у Црну шуму*, дугим шетњама шумским стазама, пропланцима и чистинама, скијањем низ падине током зиме и испијањем ракија са сељацима из околине. Започео је никада незавршено *Биће и време* и ту, у четворособној колиби, сасвим могуће, наишао на феномен куће из свог каснијег есеја „Грађење, становање, мишљење“.

Та „феноменолошка“ колиба представљала је тачку из које је могао најбоље искусити ствари свог света. Његов преферирани метафорички регистар био је подручје око његове колибе: шуме и стазе, врхови и долине, станишта и чистине, позиви природе и аутентична повезаност с окружењем.

Кроз своје филозофско дело Хајдегер се креће од неаутентичности бивања код куће (термин *zuhause*), преко аутентичног додира егзистенцијалног бескућништва, до могућег преобраћајућег повратка „кући“. Бескућништво, недостатак склоништа, носи са собом осећај недовршености, анксиозности, креативног немира, чак ероса. У познијим радовима Хајдегер се „враћа кући“, утемељује људску аутентичност и прилагођавање постојању. Ствара простор за „егзистенцијално становање“, што значи „бити ту“, какво год да је „бивање тамо“, а што значи утемељење у садашњем тренутку, с оним што значи у свим „регистрима“ постојања. Он уводи појам

gegnet или нешто што би могло да се назове „покретљивост становања”. Хајдегер је мислилац парадокса, и у појму *gegnet* постоји „дијалектичка” повезаност становања и покретљивости, бивања у „кући” и бескућништва. Уједно, ова узајамна веза „становања” и „бескућништва” спрега је „простора” и „времена” у свим реалним животним искуствима. Кад се вратимо Хајдегеровом *hut*-у, та његова смештеност у шуми корелира с местом склањања од свакодневице универзитетског филозофа, његова изолованост као места за размишљање и писање уланчава се с местом сусрета (с Полом Целаном, на пример, или касније Ханом Арент), местом разговора (Хајдегер је пројектовао антички *topos* филозофског дијалога) са студентима и колегама, па и фотографисања у познијим година, испред колибе, на летњем, немачком сунцу.

Уточиште између светова, категорија бивствовања, аспеката и вредности. Могуће је, дакле.

Фотографије Хајдегерове куће: *Heidegger's Hut at Todtnauberg* (1923), нејознаш аутор

Лудвиг Витгенштајн није био класичан, целоживотни професор филозофије, већ и архитекта, музичар, „друштвени активиста” – иако се то у његовом времену звало ратни добровољац и добровољни болничар филантроп – иако би се и тај некадашњи термин могао заменити, рецимо, неким од ових: уметнички мецена, спонзор или квалитетни отпадник од конвенција. Његова два основна и једина дела, *Tractatus Logico-Philosophicus* и *Филозофска испрживања* (постхумно) уједињује, осим дуалне, опет, као код Хајдегера, парадоксалне личности творца, „емитујући поруку о коначној бесмислености филозофије ван контекста самоће, дубоке,

дубоке концентрације и напорног интелектуалног рада”, како каже информатичар и доктор психологије Горан С. Миловановић (на [tumblr.com](https://www.tumblr.com/)).

Градећи кућу за своју сестру, као „наивни архитекта”, Витгенштајн је написао: „Не занима ме подизање зграде, већ [...] представљање себи темеља свих могућих зграда.” Кућу је завршио, његова сестра никада није становала у њој, а после деценија веома узбудљивог постојања те „филозофске” куће, она је претворена у музеј.

Узгред, сећам се дивне научнофантастичне приче Роцера Зелазнија (*Roger Zelazny*) под називом „И сазидао је збркану кућу”, у којој кућа постаје портал ка многообличним световима. Тешко је не посумњати у скривене мотивације и инспирације самог писца.

Вратимо се Витгенштајну и тешко превидљивим примислима да мануелни⁵ рад представља Кантову „ствар по себи” (овом филозофу се приписује изрека: „Рука је прозор за ум”). Преокрет који је настао у току Витгенштајновог тражења филозофског еквивалента „темеља свих зграда” последица је сучељења физичке стварности и филозофског односа према њој, када се овај филозоф-архитекта удаљио од ригорозне логике и окренуо говору, парадоксу, параболу, логично-језичким „играма”.⁶

Архитектура је, а знам то и по себи, потпражња страст. Били то (архитекта) или не (само становати), саградили (својим или туђим рукама) шта год, или постали привремени житељ „најтрајнијег од људских руку” (архитектуре), немогуће је не сањати о њој.

Витгенштајн је био врло озбиљан са својим самонаметнутим прогонством и потребом за бегом и повлачењем као филозофским спектаклом. У раним двадесетим прошлог века Витгенштајн је отпутовао у забачено норвешко село Шолден и пронашао стрму, ненастаћену падину с погледом на локално језеро Ејдсватнет.

После Првог светског рата је изградио омању камену колибу на стрмом обронку, у коју се неколико пута „филозофски” повлачио. После његове смрти 1951. године, колиба је растављена и премештена у село, да би након 2010. године поново реконструисана на првобитној локацији и (вероватно) отворена за филозофско-туристичке посете.

Феномен колибе филозофа истражује повезаност између услова изгнанства, бекства и повлачења и физичких или менталних места која погодују размишљању и интелектуалној продукцији. Начини продуктивног раздвајања које су предложили Хајдегер и Витгенштајн својим колибама (*hut*) односно бекство од свакодневних притисака хипервезаног и хиперубрзаног градског живота за којим сви жудимо, представља повлачење о ком сањамо, изгнанство на које се можемо лако присилити.

⁵ Заправо, архитектонски, значи пројектантски рад. Али у овом веома неинтуитивном случају, можда можемо Витгенштајново архитектонско дело, кућу за породично живљење, посматрати и као продукт, веома симболично речено, властитих руку. Јер Витгенштајн није имао никаквих финансијских ограничења, основног фактора у архитектури. Породица Витгенштајн је била међу најбогатијим породицама у Европи тог времена, те су славине биле позлаћене, а ве-це шоља посебно дизајнирана према Лудвиговом дизајну.

⁶ Сигурно је да ту лежи безрезервна привлачност дела овог самоодричућег филозофа за данашње информатичаре, теоретичаре и практичаре вештачке интелигенције... Али, то је већ друга прича.

Фотографија Витгенштајнове куће: Karl Ragnar Gjertsen
© Karl Ragnar Gjertsen

Витгенштајн је живео своје филозофско-архитектонске снове на начин комплементарно-супротан Хајдегеру. Ако је Витгенштајнова колиба била бег од куће – посебно као отклон од његовог богатог порекла и буржоаске академске каријере – Хајдегерово колиба била је пут повратка кући, јер је он, у језику најпре, прави смисао грађења видео у становању, како пише у напред поменутом есеју о становању и грађењу.

Али, ево, можемо од 2020. године да размишљамо о колибама филозофа – моделима првобитне архитектуре самокарантирања – у сенци новог императива, социјалног дистанцирања. Док је код Хајдегера „кућа” место сусрета са светом, Витгенштајнова „кућа” је место раскида. Уосталом, као и језик који су обојица посматрали као онтолошку категорију и питање границе људског знања.

Валтер Бенјамин је сажео везу између материјалних састојака изграђеног окружења и светова снова: „Конструкција игра улогу подсвести.” Вероватно је то записао у свом *The Arcades Project*, монументалном и код нас непреведеном делу. Његова хаику-мисао неодољиво сугерише на ујочишће (склонишће) као универзално и као дискурс, библиотеку пронађених слика и неауторитарних структура, као реч која се увек изнова изговара, као заобилазни пут, креирање анатомије таквог не-меша у бруталности свакодневља, његову универзалност и начине на који се може наћи на неочекиваним местима.

Суочили смо се, у крајњем следу, са две основне *ур-игеје*⁷ уточишта: гнездо или пећина. И овде могу, са доста произвољности, да укажем на поклапање са дихотомијом места „за одлазак” у текстовима Драгана Жунића: шума или планина.

Гнездо или пећина

Обе ове *ур-игеје* су одјек и отпор, когнитивни напор и просторно-временска реакција на угрожености, страх и принуду у реалном свету. Обе идеје представљају неуспех у изградњи заједнице, колапс друштвене функције, отпор садашњости како према прошлости тако и будућности, те болна узнемиреност осетљивог духа. Уточишта постају места непокретности и изузимања из света, те „зоне искључења”, исконско људско право спорно и оспорено од друштвено-историјске моћи. Сад видимо техно-историјску структуру цивилизација, или многообличности једне, универзалне, кад више не постоје незаузете, неограђене или недодирљиве *шеришорије*. Упоредо с физиком, континуум простор-време постаје јединствен, цивилизација униформна и протегнута, без обзира на привидне дивергенције. Нема слободног простора, баш као што је и време постало запоседнуто. Аксиом који је Хана Арент описала у књизи *Људско сћање*, подсећајући на то да древна римска мисао о приватности говори о привременом уточишту од пословања републике и да „човек који је живео само приватним животом [...] није сматран потпуно људским”, данашња цивилизација је претворила у друштвени императив, свети и недодирљиви. Уграђујући у сваки сегмент постојања „категорички императив” друштвености, друштво/држава у данашњем тренутку техно-друштвеног „поживчења”, свођења човека на техно-друштвену животињу, спаја друштво контроле предмодерних времена са друштвом надзора (о којем пише Мишел Фуко), те се затичемо у оквирима технолошки омогућеним и посредованим планетарне тотал-државе.

Никада и нигде се то није боље видело него у време ковид-пандемије. Бокачов *Декамерон* не може бити никаква метафора тог тренутка, јер то дражесно, раскалашно и младо друштво својевољно је одбегло у уточиште од куге да би причало приче, а за време ковид-искључења присилно је (условно) цело становништво планете било затворено у политичке, војне и здравствене логоре. Ништа није различитије од овога.

Но, Бокачо даје много добрих савета. Пригрлите бизарно. Ругајте се произвољном ауторитету и насилним верностима. Просипајте уверења која више нису разумна. Дајте себи потребно време. Паузу. Будите немилосрдни кад је то потребно и увек користите интелигенцију – људску домишљатост која је покретач иновација. Као да пише и данас, Бокачо нас наговара на изразу сопствених ренесанси, усред неизвесних времена, нагони да правимо и тражимо склоништа на некој невидљивој и нематеријалној територији и да пронађемо начине како да се склонимо с ове историјске позорнице.

⁷ Нисам сигуран да овај термин постоји. Уколико не, сачинио сам га према термину „ур-фашизам” Умберта Ека, у смислу „вечне идеје”.

Можда ћемо се касније поново вратити на дуализам уточишта као пећине или гнезда, када одрастемо и покушамо да у сада већ теоријском⁸ свету постанемо практични.

На овом месту ћу се усудити да наспрам Бокача поставим Бајоа Акомолафеа (*Bayo Akomolafe*),⁹ ма колико таква паралелна поставка буди неповерење и скепсу. Овде нипошто није реч о вредносним ни књижевно-историјским компарацијама. Једноставно, паралелизми говоре нехијерархијским и неструктурисаним језиком. Заправо, језиком снова. О Бокачу знамо и славимо његово дело из перспективе његовог и нашег времена. Између је било прилично заборава. Бајо Акомолафе је наш савременик, а знамо да не желимо да дугујемо ништа савременицима, само прецима. И оно ноторно, нажалост, и истинито, ентропијско – неразумна и немислена деградација времена, превласт прошлог над садашњим.

Не могу да одолим искушењу упоредности мимо логике времена, књижевно-мистичног концепта преласка из овоземаљског времена у свет вечних идеја који су тако волели Платон и Борхес, два монумента на оним кафкијанским вратима, из параболе „Пред вратима”, из IX главе *Процеса*. Још само да разоткријемо лице и идентитет вратара, досегли смо небо! Али, најпре – паралеле.

Изгубили су очеве релативно рано, Акомолафе као тинејџер, Бокачо као млађи човек, обојица су се бавила нечим данас названим транс-јавним интелектуалним радом, значи дипломатијом и политиком, писањем и књижевним радом, улогом корифеја академског Вавилона у ренесансној Фиренци и данашњем глобалном „постмодерном” и „техно-капиталистичком” друштву. Напустили су своје домовине и социјална окружења због повлачења из „превише промискуитетног” (термин самог Акомолафеа) света, стављајући у жижу своје духовности поновно упознавање света, кроз приче које докони младићи и девојке причају у *ушочишћу од куће* или пак исцељивачког етоса инспирисаног аутентичном Јоруба космогонијом.

Задржаћемо се мало на мисли Бајоа Акомолафеа, о Бокачу после седам векова постоје читаве „тумачионице”.

У свом есеју-проповеди, специфичном облику усмено-писаног програмског текста,¹⁰ Акомолафе пише да је „позив да данас направимо уточиште, да признамо да смо бегунци, да дом више није добродошао, и да су можда начини на које често покушавамо да решимо своје проблеме сам проблем”. Искуства претежног (у веома релативном смислу) дела човечанства у ковид-затварању сведоче о губљењу *дома* као места прекида са урлајућим светом, те рушењу илузије сигурности и одвојености од строгог окружења светске моћи.¹¹

⁸ Немам илузије да већина житеља планете и даље свој свет и своје време посматра као митско-фантастичну структуру сачињену од фрагмената биолошког битисања, свакодневнице, моћи, технике и страха. Смењује је мит и фантастика, замењују места, увелико олакшавајући продор нестварног у историју.

⁹ Акомолафе је писац, говорник, професор, друштвени и политички активиста, етно-еколошки заговорник, пореклом из Јоруба племена из западне Нигерије и рођен у хришћанској породици. Више о њему на сајту <https://www.bayoakomolafe.net/>

¹⁰ Доступан на сајту самог Акомолафеа.

¹¹ Оличене у државама, здравственим службама, полицији, медијским агресијама, званичним упутствима, губљењу разлике између приватног и јавног, ограничењу кретања и боравка...

Наше незадовољство, наше расељавање. Одговор на ова осећања могао би бити *сйварање уйочишша*, према речима Бајоа Акомолафеа, „скромним потезом суоченим са застрашујућим изазовима”. Ту, у угроженој сигурности *дома*, јављају се „пукотине” и у њима правимо уточишта. То су пукотине у стварности, и то су када и где „онострано или још неземаљско упада у овоземаљско”.

Да бисмо направили уточиште од света и у њему, од нас се тражи да га посматрамо као нешто друго, а не само као место људских делања. Пукотине чине наше тело „непослушним”, а наше непослушно тело тада ствара уточиште у њима. Уточиште није место на коме се мења облик света, већ место у коме се може доживети дезартикулација.

Прављење уточишта је истраживање, поменуо сам већ. То је истраживање последњег времена. То је постантропоцентрично истраживање. То је позив на „размишљање” – где „размишљање” описује покрете које чинимо да бисмо следили трагове своје телесне дезартикулације. У убедљивијем постхуманистичком смислу, размишљање је укључивање у ометајуће токове. Како напомиње Делез, *размишљаши значи йосйаши грујачији*. Као такво, стварање уточишта – истраживање – не односи се на појединце: реч је о колективима. Истраживачки колективи. Демократски колективи. Трансформација није „индивидуална” ствар, већ ствар склопова. Ови колективи могу укључивати човека + нељудско, људско + људско, нељудско + нељудско. Шта год да је у питању, никада ово не радите сами. То укључује помирење са агенцијом објеката око нас.

Након дезартикулације која је пукотина, стварање уточишта је на много начина поновна артикулација ранијих анархистичких концепата привремених аутономних зона. Можемо тај процес назвати и призивање духова Хакима Беја.¹²

Стварање уточишта је контраметодолошко, постантропоцентрично, увек увежбавано и имуно на напоре да се у потпуности именује, сазнајемо то од Акомолафеа.

Акомолафе пише: „Сањам о транслокалној мрежи стварања уточишта, дељењу рецепата, мрежи дарова постхуманистичких истраживања која куцају пулсом деколонијалне еманципације, са чудном политиком која није посвећена темама, већ токовима и пољима, и наелектрисањем обећања другачијег.”

Речник технологије

Ваља бити практичан и делатан. Уједно и медитативан и неvezан. Требало би то бити оно уједињење Запада и Истока, проглашавано неминовношћу и никада пронађено. Из санскрита је изведена реч *арања*, описно преведена као „тихо, осамљено место где можете повратити своје право ја”. У западном вокабулару, најприближнији су термини *свейилишше*, *retreat*, *sanctum* или наслов овог есеја, *уйочишше*. Брендирано данашње време је ове *йосебишосйи* увукло у мреже глобалног стила живота, односно туризма, али то не треба да узнемирава оне племените духове „уточиштва”. Заправо, с ове тачке се креће, с места одрицања, напуштања, миграције тела и значења, кад за појединца престаје било која веза партикуларног

¹² Теоретичар, али и практичар властите концепције анархизма, привремених аутономних зона.

карактера, кад појединац напушта дотадашњи хоризонт догађаја, за одређено време или трајно, тражећи слепе мрље метакартографије. Појединац може изградити своје уточиште усред непроходне шуме или усред велеграда, бити самоослобођени анарх, уметник у одметништву Ернста Јингера или градитељ попут швајцарског архитекте Нота Витала¹³ те његових *Кућа за њосмајрање заласка сунца*. Импулс изградње скровиште подједнако може бити потпуно осамљивање или интеграција у самоизабрану заједницу.

Сузан Сенер (*Susanne Sener*),¹⁴ слободна списатељица из Колорада, сведочи о свом тридесетогодишњем искуству самоће у природном пејзажу, апсолутној тишини, изолована од других и одговарајући само за планину и себе. Њене речи о изазовној логистици и активном раду на одржавању самоће, те успостављању веза са планинском заједницом и раду на даљину, постављају упоришне тачке градње уточишта на маргинама цивилизације или мало преко њих. Она је прецизно поставила координате свог усамљеничког али не и пустињачког живота. Проводи просечно сат времена дневно у оближњем граду да би зарађивала за живот, остатак времена је посвећена усамљеничком животу у планинској шуми, шетњама, раду на брвнари и окућници, својим преокупацијама уз сасвим ретку помоћ околних, сличних њој издвојеника. Кроз своју причу, она исписује технологију усамљеништва, али оног које није пуко преживљавање, и дефинише методологију живота у дубокој шуми с цивилизацијским повластицама: струјом, комуникацијама, техником у дому.

Примере је добро узимати у дуалном облику. Холандска архитекткиња Вера Ван Гул (*Vere Van Gool*) у једном тексту¹⁵ пише о уточиштима на бескрајним дигиталним територијама. Знајући да дигитални простор има своју територију, она постаља питање како да се човек склони с тих неопипљивих и неограничених простора.

Пандемија, глобална мигрантска криза, продор вештачке интелигенције у јавни и медијски простор наметнули су нам тако болну свест о томе да смо изложени, угрожени, огољени, бачени у немилосрдни свет, „голи у седлу“, трагични јунаци култног филма Дениса Хопера, Питера Фонде и младог Џека Николсона.

Паноптикумом су некада, у деветнаестом веку, називали затвор или музеј у коме су „експонати“ изложени надзору и контроли, а савремени филозофи и социолози, попут МИшела Фукоа, тврде да је технологија данас омогућила у пракси неприметну имплементацију тог концепта изложености наше голе коже, метафорично речено, свевидећем и нетремичном оку. У Кини, земљи опасних цивилизацијских примера, у плану је државни пројекат „социјалних бодова“, добијања ситних животних привилегија (или пак казни), већ према понашању појединца, заснованих на стотинама милиона камера за праћење становништва.

Предајући свој и јавни и интимни живот глобалним огласним таблама које зовемо друштвеним мрежама, а кључеве своје „бесмртне душе“ мобилним апаратима и апликацијама, грубо смо пробуђени у свету надзора, свеопштег и неукло-

¹³ Нот Витал је архитекта и уметник чије је дело инспирисано његовим номадским начином живота и искуствима путовања светом. Вођен импулсом да изгради склоништа још од детињства, гради станишта која су интегрисана у заједнице у којима су изграђена. Више на <https://notvital.com/en>.

¹⁴ На блогу <https://coloradosun.com/2020/03/25/write-on-colorado-susanne-sener/>.

¹⁵ <http://volumeproject.org/parallel-clouds/>.

њивог. Сад је ту конгломерат пандемија, миграција и апликација, које су оголиле психолошку и егзистенцијалну зависност од дигиталног окружења, а кућа је постала радни, радионичарски, пословни и свеколики простор, и увезаност таквог простора у инфраструктуру електронско-дигиталног окружења постала је „нова нормалност”. Већ смо дигитални, не можемо без даљих нивоа техно-матрица, сами пристајемо на то, али смо и натерани „силама немерљивим”.

Али, требају нам уточишта! Дигитална као и физичка.

Склоништа од спољашњих, оних физичких сила, било да су метеоролошке, финансијске или друштвене, дубоко укореењена у традицији и култури, као и оних дигиталних сила, садржаних како у данашњим драматичним друштвеним миграцијама тако и у личном ескапизму. За лудистичке отпоре технологији и призивању блаженства изоловане сеоске кућице у пасивним крајевима, свеприсутна и неодређена дигитална територија је изазов и „минско” поље.

Негде око 2015. фирма *Space Caviar* развила је прототип *The RAM House*, кућног окружења направљеног као мрежа покретних делова од материјала који селективно филтрирају долазне и одлазне сигнале и пренос података. Дизајн је подсећао на Фарадејеву типологију кавеза с изразитом дозом клаустрофобије. Пројектантска кућа именом *Jure* нуди покретни високодигитализовани шатор за ефикасан и сигуран облик луталачког живота по минималној цени од 17.500 долара. Кажу да је модуларна кабина *Jure* „стамбена јединица инспирисана звездама, дизајнирана за нове границе изван града и изван мреже...”

Психијатри потврђују да је ефекат интернет комуникације на нашу психу свим стваран и да се разлика између интернетског и стварног живота константно смањује. Уз то, интернет је токсичнији него икад и убрзано се приближавамо стању масовног надзора: људи снимају једни друге, државе снимају све њих, а интернет могули надзиру и прикупљају податке и о државама и о људима. Може ли ико од нас икада заиста побећи од интернета?

Архитекткиња Ван Гул истиче примарну улогу архитектуре која треба да омогућити људима приступ безбедности и склоништу када то желе, као и то да се дигитална безбедност и склониште не могу добити помоћу опеке и малтера. Даље, пише да је битно питање архитектуре у двадесет првом веку како да паметни дом контролише сам себе, где се сви примарни елементи као што су вода, грејање, светло и на крају сигурност и заклон обезбеђују и надгледају дигиталном инфраструктуром. Њеним речима: „Повреда приватности, избачена из наших хипотекарних кућа, пробушена олујама и надгледана дигиталном технологијом, склониште је данас заиста привилеговани термин који већина нас не може да искористи [...] И са замућеним материјалним [...] и дигиталним границама, право на склониште постало је најспорније од свих људских права.”

Индивидуа и одговорност за стварање света

Под притиском смо. Свет је изгнанство из дома, иако се не покрећемо с места. Упркос привиду огромне, свељудске, сталне покретљивости, као да нисмо отишли никуда. Свет је, како кажу космолози, изотропан и атропичан, свугде и у свим

правцима исти. Код куће смо, у свом дому, али истовремено истерани на чистину, контролисани свим силама које држава, друштво, заједница има. Чудна је појединост да у данашњем времену, када практично свако друштво/држава проглашава демократију, никада полицијске снаге нису биле опремљеније: шлемови, оклопи, штитови, палице, техно-гецети за „разбијање демонстрација” (електрошокери, подзвучни емитори, шок и димне бомбе), борна кола, ципови-раоници, пси, коњи, тактике, технике... Насилност маса као последица насилности државе/друштва, обрнуто такође.

Другу страну насилности можемо осетити и последњих дана у популарним причама о уверењима и фиксацијама две мале групе људи спојених духом кризе, и једна и друга имају намеру да изграде непробојни дух. У једну спадају људи претежно са друштвених маргина, који се припремају за пропаст света и своје преживљавање, на почетку овог текста споменути као *йрейери*. Стварајући властиту поткултуру, која обухвата телевизијске емисије, продавнице приручника, опреме, оружја и знања, мрежу сарадништва и преношења идеја, ови људи, углавном без значајнијих материјалних могућности, образују за себе изоловане просторе, средства и животе. У другу сви они који одлазе у повучени живот ради саме повучености или због проналажења себе – особе коју сте тражили све време.

Ако и кад једном прихватимо властиту одговорност за свет и себе у њему, не прескачући и не ниподаштавајући последице, морамо се суочити с императивима, елементима постојања: основе за људски опстанак су храна, вода и склониште; ове потребе имају предност над свим осталима. И затим, конкретније: склониште је и глагол и именица.

Те онда и постулате приче о опстанку и аспекте те исте приче: невезивање и неприпадање – некардиналност; властита и аутономна „кућност”; комплетирање животних стилова, компост – мешавина; унутрашња и спољна покретљивост – мувинг; солидарност и одговор на драж и изазов – жртвеност; живот ван шаблона светлости света – маргиналност; уметнизација. Никако неће бити сувишно следити поступке раш-чињавања, рас-пуштања, рас-поседовања... У истинском, вечном људском дому нема места за посредујуће агенте између појединца, његовог аутентично и слободно изабраног колектива и судбине. Тај конгломерат и антагонизам спремности и поступака појединца у „квантном пољу” заједништва/припадности/судбине је пресудан.

Спремност за напуштање, одлажење, другост – темељ је наше приче о уточишима за случај опасности. Да смо на овом *месџу* у дигиталном а не папирнатом свету, призвао бих вам сада песму Арсена Дедића „*Moderato cantabile*”. Јесте ли спремни?

APPENDIX PRAECEDENS¹⁶

Кућа за писца

Писац мора имати кућу. Сама кућа, познато је, одражава и реконструише универзум. Истовремено га и поништава. Добро је познато да је спољни свет непријатељ

¹⁶ Претходни наставак, написано на старолатинском, или *Prikvel Appendix*, речено у данашњим филмским терминима.

нашем аутономном бићу, опседнутом пролазношћу и самоћом, што и чини писце оним што јесу. Кућа је ванвременска, или писцима то тако делује. Не подлеже законима спољњег света, а његов је органски део. Непокретни покретач, рекли би у будизму, иако је њима најмање требао такав простор.

Пишчева кућа одражава писца самог. Подједнако је одраз и опозив спољашњег простора, исто тако је продужетак и недоумица унутрашњег простора, онога у коме писац ствара своју уметност. Кућа је психичка и естетска категорија, најмање архитектонска. Од архитектуре остају само снови. Тако најземаљскија и најстарија уметност, слична скулптури, постаје замка за снове. Архитектура јесте сан простора, кућа је материјал те трансценденције.

Писац не мора бити архитекта да би саградио кућу, подједнако као што архитекта не мора бити маштар да би саградио аутентичан пишчев простор. Писац увек ствара у изолованом простору. Архитекта је ту да изолује тај простор и претвори га у материјално. Писац и архитекта не морају бити једна особа, али морају делити исти простор, унутрашњи или спољашњи, свеједно.

Кућа мора одразити дух свог станара, књижевника или уметника. И обрнуто, уметник мора да допусти да кућа изолује и дефинише његов слободни дух. Јер уметници, књижевници и научници су једини слободни људи. За разлику од свих осталих слободних људи који не знају да то јесу.

Иако је илузоран и привремен, тај кућни простор слободе нарушава безличну и претећу монолитност околног универзума. То су те привремене аутономне зоне, уточишта, приватне утопије, мале реалности. У њима писац слободно и на миру пресипа из једне реалности у другу, меша их и сједињује. Унутра постаје споља, и спољно постаје унутрашње. У тим преображајима се приказује истина и лепота. Исто, зло, страх и ужас. Подједнако као и паника и меланхолија.

Куће и пејзажи око њих део су географије у којој су укореењена многа уметничка дела. Понекад се то јасније види, понекад не. Али нека свако буде сигуран да је у сваком делу уткана и кућа у којој је оно настало, и пејзаж који је окруживао место на коме је дело настајало. Књижевна и уметничка дела припадају и месту и времену у коме су настајала. Књижевна историја је и историја географије у којој су живели писци и у којима су настајала њихова дела. О томе говори психогеографија, дисциплина која проучава дух места.

Најдубљи израз пишчевог духа је његова кућа, и радна соба у њој. Будимо искрени, кад се говори о кући за писца заправо се мисли на његову радну собу, и управо како је кућа метафора писца, тако је и радна соба метафора његовог писања. Говорећи о пишчевој радној соби, ми заправо говоримо о његовом делу, и то без много теоријског посредовања. Тако мисле писци, тако мисле читаоци, а да ли је заиста тако, није сада најважније.

Неке куће, широм света, лако могу да се назову кућама за уметнике. Неке су саградили сами уметници, или неки други који обитавају у унутрашњим просторима света, а неке су саградили архитекте. Неважно је. Једино је битно да су они суверени простори за уметнике. Уметник мора имати кућу јер у тој кући он преклапа унутрашњи и спољашњи простор и тиме ствара нове духовне просторе. Овде ћу изабрати примере за два типа: *џећина* и *џезго*. Прва је саграђена у Бразилу, друга у Аустралији.

Фотографије куће у Бразилу: *Leonardo Finotti*
© *Leonardo Finotti*

Фотографије куће у Аустралији: *Matt Gibson Architecture*
© *Matt Gibson Architecture*

Сад већ можемо почети градњу, још нам само недостају темељи, најпре они невидљиви. Дакле, елементи савршене куће за писца су:

*Видик на чешири воде
Велико предње двориште
Збркана грађа
Унутрашње двориште*

А њене функције су две:

*Свећ је велики и сјас је иза ујла
Песак и мајла.*

Кренимо неким редом, најпре од свећа око куће.

Неспутани видици на све стране су од несумњиве и огромне важности. Оно што може да се види из куће за писца најпресудније делује на њега, ма шта да ради. Толико су важни нетакнути и бескрајни видици да се њихов значај не може довољно нагласити. Негде ће то бити шездесет и четири погледа на планину, негде аркадијска долина. Пустина може бити и татарска и она где на граници вида нестаје линија воде и неба. Свеједно. Важно је да је видик увек ту, надхват ока или на корак-два, увек присутан у уму писца, његовој жељи, свесној потреби или непланираном и случајном искораку.

Велико предње двориште је оно место, и још више, онај тренутак кад писац изађе из своје куће и затекне се у свету, или барем његовој умањеној, врло умањеној верзији. Велико предње двориште је први корак ка великом свету, његово предворје и наговештај, први тактови и еротска натукница. Затим, велико предње двориште може бити и нека преткомора, узимање ваздуха, телесно прилагођавање и акомодација, исто тако, и последњи отисак при повратку из спољњег света, отресање прашине и стресање капи кише са рамена.

Кућа писца неизоставно мора бити збркано грађена. При томе, та збрканост никако није у било каквој вези са физичком грађом куће. Конфузна је и једносна брвнара, помодно данас називана кабином, коју је Ле Корбизје себи саградио, или Хајдегерово колиба у шумама Шварцвалда, али и Палата поштар Шевала, премда овај потоњи не беше писац већ поштар. Али зар писац није и уручилац добрих и лоших вести!

Збркано изграђена кућа писца је неминовна датост. Писац не може да има и не може да жели другачију кућу. Збркана кућа је савршени одраз конфузије која га прати откако је писац и која узрокује све што га чини писцем. Збрканост нема никакве везе с материјалом, архитектонским плановима, породичном наменом куће, њеном инфраструктуром или одрживошћу у хабитату. Збркано изграђена

кућа не значи ништа друго до лавиринт разних нивоа, пролаза и углова у којима писац живи и пише. Најважнији део збркане архитектуре куће за писца су прозори који гледају на све стране и на различите стварности. Један мора гледати на велико предње двориште, ту органску башту куће, као на једној Балтусовој (*Balthus, Balthasar Klossowski de Rola*) слици која, откако сам је угледао, спада у моју личну иконографију.

Унутрашње двориште придодaje помало источњачки призив кући писца. Оно је паралела, контрапункт, опозит и композит спољњем свету. Ограђено је зидовима и грађом саме куће те тако оно представља свет оивичен самом кућом, а не одломак неког света ван зидова. Изазива дубоку меланхолију и замишљеност, поглед који писац усмерава на унутрашње двориште је поглед усмерен ка унутрашњости писца, сагледавање и преиспитивање, трачак сумње и препуштање том трачку да засени поглед и дух писца. Пред њим више нисмо вани него у себи, оно нас поунутрашњује, препокрива, удаљује. Ако је писац у унутрашњем дворишту, у врло малој мери је у свету, па и у кући. Он је само ту. То двориште уопште не мора да постоји у кући, потребно је и довољно да сама кућа буде своје унутрашње двориште.

Још мало је остало. Само још коју реч о томе како кућа за писца „ради“.

Заиста, свет је велики. Много воде, доста мање земље, небеса се сама надограђују и много је људи и светине у њему, али је ипак неопходна извесна недоступност и удаљеност куће писца од осталих људи, једно пристojно и добронамерно пустињаштво. Није то лако данас, у овако насртљивој цивилизацији. Иако људско друштво заузима једва десети део копнене површине Земље – укључујући куће и друмове, фабрике и паркиралишта, градове и цевоводе, заједно с њивама, пашњацима, утринама, крчевинама, воћњацима и рибњацима, свим тим местима на којима се осећа дух људске глади – чини се као да се човек протегнуо на цело копно (па и сву воду). Остало су планине, пустиње, равнице, брда, шуме и тундре, ледени полови... И још толико тога ван-људског, тиме и без-судбинског. Тих десетак-двадесет процената су судбински, и кућа писца мора бити далеко од тако наметнуте човекове судбине. Не, није то лако, никада није и никада неће бити лако. Кућа писца мора бити далеко од цивилизације, а опет негде иза угла, доступна посвећенима, невољницима који траже оне важне, судбинске и сублимне речи или тек пуким радозналцима. Ту негде, али далеко. На недоступним мраморним литицама, али до којих се лако стиже, уском стазом у забрђе.

И све ово нас доводи до пишчеве куће од песка и магле. Пешчана кућа је Борхесов сан, значи сан сваког писца. У маглама смо увек заједно с писцима, и у магли се најбоље скривамо. Кућа у магли је скривени пишчев свет, несталан а непропаљљив, утишаних звукова, мукле тишине унаоколо. Онда се окрећемо себи и опет је свет гиздав и јак, нежан и заводљив, пун и празан.